

Тимур Литвин

КУЛЬТУРНА СИТУАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ: ПЛЮРАЛІЗМ ЯК АНТИТЕЗА ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена аналізу культурної ідентичності в умовах постмодерну. Проблему співвідношення ідентичності і плюралізму, як головного тренду культурних процесів сучасності, розкрито у кореляції із проблемами глобалізації, мультикультуралізму і трансформації капіталістичної системи.

Ключові слова: ідентичність, мультикультуралізм, плюралізм, різьма, постантропология.

Litvin T. Cultural situation of post-modernity: pluralism versus identity

Article is devoted to actual problems cultural globalization and multiculturalism. A problem of identity and pluralism as the main trend of cultural processes of the present it is opened in correlation with globalisation problems and transformations of capitalist system. The author refutes the stereotypical view that the essence of modern social and cultural processes of globalization is homogenizing and universalizing cultural space. With the establishment of a postmodern paradigm nature of these processes is expressed through the principle of pluralism. The essence of pluralism is the equality of all cultural types, which means that liberal universalism also can not claim a privileged role. In his study, the author relies on paradigmatic method of A.Duhin and nomadology of G.Deleuze. The author argues that in today's pluralistic space can not exist identity as essential aspect of the subject. Identity contradicts the concept of rhizomes, since epitomizes centered, structured system. The principle of pluralism promotes post-anthropological transformations. In contemporary social and cultural processes can say simulacrum of identity. Special attention in the article, devoted to the problem of simulating identity (kitsch, exotica, pseudo-aesthetics).

Key words: identity, multiculturalism, pluralism, rhizome, post-anthropology.

Литвин Т. Культурная ситуация постмодерна: плюрализм как антитезис идентичности

Статья посвящена анализу культурной идентичности в условиях постмодерна. Проблема соотношения идентичности и плюрализма, как главного тренда культурных процессов современности, раскрыта в корреляции с проблемами глобализации, мультикультурализма и трансформации капиталистической системы.

Ключевые слова: идентичность, мультикультурализм, плюрализм, ризьма, постантропология.

Ми переживаємо добу фазового зламу, зміни парадигм, своєрідного нового “осьового часу”, який почався приблизно від кінця 60-х років ХХ століття. Відтоді у суспільствознавчому дискурсі почали говорити про глобалізацію (М. Маклюен, Р. Робертсон), мультикультуралізм (І. Берлін, Г. Маркузе), інформаційне (Е. Тофлер), постіндустріальне (Д. Белл), споживацьке суспільство (Е. Фромм, Ж. Бодрійяр), зміну наукової парадигми (Т. Кун, П. Фейєрабенд, Ж.-Ф. Ліотар), віртуальність та “кінець історії” (Ф. Фукуяма, Ж. Бодрійяр). Мислення за старою модерною інерцією не дає можливості адекватного розуміння усіх цих процесів і феноменів.

У цій статті ми спробуємо проаналізувати декілька сегментів сучасної соціокультурної проблематики. Послугуючись концептуальною і методологічною базою постмодерністських студій, насамперед номадологією Ж. Дельоза та парадигмальним аналізом О. Дугіна, дослідимо роль плюралізму й долю ідентичності в культурних процесах сучасності. Але передусім нам необхідно з'ясувати природу цих процесів і їхній можливий зв'язок із процесами глобалізації та трансформаціями капіталістичної системи.

Культура постмодерної доби нагадує клаптеву ковдру (метафора різьми, часто використовувана Ж.Дельозом) [2, с. 807–809]. Не можна заперечувати тезу про те, що глобалізаційні процеси індустріальної доби справді полягали в проекції західних культурних стандартів на решту світу (вищезгадані тенденції космополітизму і вестернізації). Проте не можна говорити, що в умовах глобалізації західна культура відіграє денотативну роль.

Сучасний Захід увібрав у себе чимало позначених індексом екзотичності, максимально деесенціалізованих, позбавлених органічності симулякрів традиційної культури, що призначені розвивати нудьгу розманіженого обивателя-семіофага (пожирача пустих знаків, симулякрів – О. Дугін). Прикладів тут можна навести безліч: східні бойові мистецтва і кухня, сувеніри і кітч, екзотична псевдоестетика, що еклектично влітається в екстер'єр, інтер'єр та стилістику архітектури. Екзотика інтегрується в систему капіталістичних відносин – приносить доходи, перетворюючись на зворотну сторону грошей і виправдовуючи вкладені інвестиції.

Тут втілюється ігровий характер постмодерну: сприйняття обивателя пристосоване до поглинання деесенціалізованих візуальних образів, які обов'язково мають бути крикливими, пістрявими. Оби-

ватель у довільному порядку безкінечно перемикає різні режими знаків подібно кнопкам на пульті телевізора: холодний, похмурий побут квартири змінюється інтер’єром суші-бару чи кав’ярні у псевдоафриканському стилі, або ж ірландського пабу. До цього хаосмосу додаються також можливості туристичної індустрії повністю побудованої на примітивній візуалізованій симуляції.

Відбувається потужна культурна дифузія, змішання, часто неорганічне, еkleктичне, різних симуляцій кризованих елементів побуту чи естетики. Ми вже не можемо мислити у категоріях належності чи неналежності нам якихось елементів культури, бо тут теж діє принцип детериторизації/ретериторизації, причому взаємно проникаючої.

Хмарочос більше не елемент західної культури, рухаючись по лінії вислизання, тобто детериторизуючись, він ретериторизується у далекосхідних мегаполісах контрастуючи із традиційною архітектурою, у той час як східна кухня ретериторизується у мегаполісах Заходу. Тому вестернізація (американізація), безперечно, маючи місце у наш час, є лише одним із рівнозначних сегментів плюралістичного калейдоскопу глобальної культурної різноманітності. Налякані гіперболізованою загрозою американізації ми відволікаємося, залишаючи поза увагою загальну картину цього масштабного процесу.

Сучасні культурні процеси розвиваються за тими ж механізмами і принципами, що лежать в основі функціонування системи глобального капіталу. Сучасний глобальний капіталізм – децентрована, аструктурна, тобто різноморфна система. Зрозуміло, що така трансформація капіталізму стала наслідком деконструювання метрополії, як головного структурного елементу старої системи. Старий, або, якщо так буде доречніше, класичний капіталізм індустріальної доби мав втілення у чітко структурованій системі “колонія-метрополія”, де метрополія відігравала роль структурного стрижня, вісі, центру.

У сучасну добу виникає парадокс, коли зберігається лише феномен колонії, а капітал як метрополія заміщує собою Націю-Державу. Для того щоб пояснити цей феномен С. Жижек вживає поняття “колоніалізму без метрополії” [5, с. 107–108]. Можна зазначити, що такий стан речей відсилає нас до феномену реальності віртуального (С. Жижек) чи гіперреальності (Ж. Бодрійяр).

Різоморфний капіталізм функціонує за тим же принципом детериторизації/ретериторизації. Капіталізм продовжує втілюватися у системі виробничих відносин, валютних потоків, фінансових операцій, символічних ланцюжків. Однак він відривається від принципу територіальної локалізації, він детериторизується, стає невловимим, “вислизає”.

У той же час він ретериторизується – “відкриває”, “освоює” нові території, будуючи промислові гіганти чи організовуючи видобуток стратегічно важливої сировини. Глобальний капітал, таким чином, розглядає світ через призму такого собі гіпертрофованого егалітаризму. Для нього не існує країн третього світу чи розвинених постіндустріальних країн, він сприймає усі культури подібно до того, як колонізатор сприймає тубільні культури.

Детериторизованість глобального капіталу найбільш вдало можна проілюструвати через феномен транснаціональних корпорацій, що ясно хоча б із етимології. Хоча на рівні буденної свідомості під впливом застарілого, але ще сильного модерного стереотипу територіальної вкоріненості ми мислимо транснаціональні корпорації через прив’язку до економіки розвинених західних країн, переважно США. Однак номадична природа мультинаціонального капіталу виключає будь-яку вкоріненість.

Теж саме можна зазначити і про розгортання сучасних мультикультурних процесів. До речі, показово, що приблизно до початку 90-х років ХХ століття в дискурсі суспільних наук на означення феномену, що ми зараз визначаємо як мультикультуралізм, вживався інший термін – “культурний плюралізм”, хоча поява терміна “мультикультуралізм” і фіксується кінцем 60-х років [6, с. 54–55].

Ж.-Ф. Ліотар не дарма звертає увагу на те, що головною соціокультурною стратегією глобалізованого світу не є насильницька уніфікація багатоманітності чи пошук універсального діалогічного дискурсу. Навпаки, такою стратегією є збереження різноманітності шляхом підтримки різних малих нарацій, або “мовних ігор” (термін запозичений Ж.-Ф. Ліотаром у Л. Вітгенштайна) [3, с. 95–96].

До речі, не викликає подиву і те, що неоліберали із числа комунітаристів сприйняли концепцію мультикультуралізму, яка на перший погляд, суперечила класичному лібералізму (примат індивідуального над колективним) [11, с. 76–78]. Тут можна говорити про реактуалізацію дещо призабутого марксистського принципу економічного детермінізму. Якщо глобальному капіталу вигідний культурний партикуляризм, бо він руйнує кордони національних держав і прикриває проект тотальної економічної гомогенізації світу, то ліберали мусять визнати мультикультуралізм. Бо ж лібералізм детермінований капіталізмом, він суть ідеологія капіталістичного (буржуазного) суспільства, не важливо у його індустріальній чи постіндустріальній формі.

Будь-яка універсальність не виключає виміру партикулярності. Ще Г. Гердер, а пізніше П. Рікер наголошували на тому, що європейська культурна універсальність насправді ґрунтується на поліфонічності, вона як мереживо зіткана із елементів різних традицій [3, с. 98]. Це наштовхує на хибний висновок, що можливо зараз культурні процеси розвиваються у тому ж руслі, що і в модерну добу, тільки дещо інтенсивніше.

Однак зауважимо, що в модерну добу універсальність, яка могла вбирати у себе різноманітні культурні елементи, мислилася як інтегруючий структурний центр. Різоморфні елементи, що вліталися у структурну

вісь універсальності не мали самостійного онтологічного статусу. В постмодерну добу різномірні культурні елементи, втрачаючи сутність і перетворюючись на фантазми-симулякри, теж не мають повноцінного онтологічного статусу. Однак за рахунок ацентризму та аструктурності вони, як уже зазначалося, утворюють номадичний простір, втілюючи основоположний для постмодерну принцип плюралізму.

В. Вельш не дарма визначає постмодерн як “стан радикальної плюральності” [3, с. 101]. Реалізація плюралізму можлива тільки в постмодерній парадигмі. В модерні плюралізм завжди фіктивний або неповний, йому заважає модерна універсальність. Вимір універсальності як перепона плюралізму у постмодерні зникає зовсім. Парадоксально, але плюралізм сам перетворюється на своєрідну універсальність, оскільки на шляху його безроздільного панування немає перешкод. Ж. Дельоз позначає такий статус плюралізму в постмодерні формулою “плюралізм = монізм” [2, с. 37]. Плюралізм у постмодерні – безальтернативний вимір функціонування культурних феноменів і розгортання культурних процесів.

Суть плюралізму не у визнанні певної культури, повазі чи толерантному ставленні до неї. Плюралізм – суть рівноцінність, а із принципу рівноцінності, своєю чергою, впливає принцип взаємного заміщення культур. Це означає, що у плюралістичному просторі будь-яка культура може і повинна бути замінена (заміщена) іншою, як рівноцінною. Причому, виходячи із принципів ацентризму й аструктурності, цей процес має відбуватися у довільному порядку. Людина постмодерну, таким чином, не може мати сталої ідентичності, бо перед нею розгортається калейдоскопічний хаосмос нарацій і дискурсивних ігор. Вона перемикає різні режими знаків, символів кожного разу інтегруючись у нову дискурсивну гру.

Людині, яка репрезентує певну цілісну культурну традицію, визнати принцип плюралізму культур значить позбутися власної, бо ж, виходячи із принципу рівноцінності, немає різниці, яку релігію сповідувати чи якими аксіологічними принципами керуватися. Приміром християнин буде не просто змушений визнати рівноцінність будь-якої іншої релігійної ідентичності, але й рівноцінність нігілістичної ідентичності атеїста, універсалістської ідентичності ліберала або ж збоченої ідентичності сексуального перверта.

Однак сенс будь-якої віри постулюється через апеляцію до істини і виключно нетерпимого ставлення до усього щодо цієї віри, облудного, бо вона претендує бути “усім”, а не “чимось” (М. Бердяєв, Ф. Ніцше) [1, с. 214; 7, с. 34]. Віра не може мати альтернатив, вона відкидає будь-які кон’юнкції й утверджує принцип “бути”, у той час як різоматість кон’юнктивний зв’язок, заперечення буття (Ж. Дельоз) [2, с. 44]. Тому віра християнина чи будь-якого іншого репрезентанта певної культурної традиції, носія певної ідентичності, набуває виміру абсурдності. Те ж саме стосується і феномен ідентичності, яка перетворюється на пустий символ, позначник за яким нічого не приховано, поняття із нульовим обсягом.

Ось чому ми говоримо, що у постмодерному плюралістичному просторі культури втрачають свою сутність, деесенціалізуються, а принцип рівноцінності, в кінцевому результаті, означає відсутність цінності чи рівності у її відсутності. Жодна система цінностей не може бути аксіомою, догмою для окремо взятого індивіда чи спільноти, бо таким чином заперечується рівноцінність інших аксіологічних систем. Із цих же міркувань жодна культура не може бути стрижневою, денотативною. Таким чином, плюралізм – суть нігілізм.

У парадигмі постмодерну ми можемо говорити про феномен постантропології. Постантропологія має справу вже не із боголюдиною Традиції, чи самототожною людиною модерну, а із дивідуальною, різоморфною постлюдиною (О. Дугін, Ф. Фукуяма) [4, с. 157–160; 10, с. 18]. Постлюдина – суть екран, на який проєктуються різні симулякри ідентичностей. Принципи кон’юнкції (“і...і...і...”) та детериторизації забезпечує калейдоскопічну зміну ідентичностей і культурних шаблонів. Постлюдина як різоматість ніколи не є точкою, вона завжди є лінією – лінією вислизання, детериторизації.

Оскільки ідентичність передбачає вкоріненість, постлюдина маючи різоморфну, номадичну природу, не може мати, як уже зазначалося, ідентичності у сталому розумінні, бо різоматість це “антигенеалогія, короткочасна пам’ять, або антипам’ять” [2, с. 38]. Різоматість як клубні, кореневище не має кореня, а тому – розстиляється у горизонтальному напрямку, при цьому не маючи початку чи кінця.

Нова гнучка псевдоідентичність постлюдини утворюється методом нарізки – “cut-up” (У. Берроуз, Ж. Дельоз). Неподільний індивідуум трансформується у подільного “дивідуума” (термін М. Фуко), а цілісна, структурована, лінійна “history of myself” модерного індивіда отримує дивідуальну якість, перетворюючись на аструктурну, різоморфну “cut-edition” [4, с. 157–161].

Індивідуум у плюралістичному (різоморфному, номадичному) просторі мультикультуралізму має можливість вільного вибору між різними нараціями. Приміром сьогодні ви змінили колір шкіри, чи стать, завтра змінили сексуальну орієнтацію чи імплантували мікročіп, перетворившись на біомеханіда, далі – клонували себе чи інтегрувалися у глобальну мережу. Крім того, перед вами розмаїтий спектр культурних типів, релігій, субкультур, де ви теж маєте необмежене право вибору, виходячи із принципу кон’юнкції.

По суті, таке бачення людини було закладене вже Ж.-П. Сартром у його максими: “існування передує сутності”. “Людина тому не піддається визначенню, – пише Сартр, – бо спочатку є нічим. Людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою зробить себе сама. [...] Немає ніякої природи людини, як немає і Бога, який би її задумав. Людина просто існує, [...] вона є лише тим, що сама із себе зробить” [8].

Якщо Сартр, відмовляючись від піднесеного есенціалістського пафосу, все ж визначає місце людині в тісних рамках мінімального гуманізму, то у М. Фуко людина остаточно перетворюється на афект, недолугий штучний конструкт зумовлений певною епістемою і легітимний лише в її межах. "Людина – всього лише недавній винахід, – зазначає Фуко, – утворення, якому немає й двох століть, малий пагорб у полі нашого знання, що зникне, як тільки воно [знання – Т. Л.] отримає нову форму" [9].

Усі ці процеси несуть на собі ігровий, іронічний відбиток постмодерну. Це виглядає як зла іронія над старими модерними метанараціями, над усім тим, що століттями вважалося об'єктивними підвалинами людського буття. У новій антропологічній парадигмі індивідуальність артикулюється до безкінечності, а поняття людської сутності та моралі – релятивні.

Таким чином, процеси трансформації капіталістичної системи (глобальний мультинаціональний капітал) корелюються із культурними процесами у глобалізованому просторі (мультикультуралізм) і можуть бути пояснені через постмодерністську концепцію різомі (Ж. Дельоз, Ф. Гваттари).

Попри породжене бінарною логікою стереотипне уявлення про несумісність централізованого і сегментарного, глобального і локального, партикулярного та універсального, процеси економічної глобалізації і мультикультуралізму є взаємозумовленими.

Ера універсальності й вестернізації добігає кінця, поступаючись культурному плюралізму. У модерну добу, позначену духом універсалізму, повноцінне втілення принципу плюралізму було неможливим. Плюралізм як наріжний принцип мультикультуралізму теж узгоджується із концепцією різомі. Плюралізм – це безальтернативна реальність культурних процесів постмодерну (плюралізм як монізм).

Плюралізм як уособлення децентрованості, різоморфності, номадизму прямо протилежний ідентичності як стрижневій, сталій, кореневій, "деревовидній" (за висловом Ж. Дельоза) системі. Плюралізм як рівноцінність культур нівелює ідентичність, деесенціалізує її, перетворюючи на симулякр (плюралізм як нігілізм). У постмодерні місце ідентичності займає хаосмос взаємно замінних нарацій і дискурсивних ігор.

Плюралізм торує шлях становленню постантропологічної парадигми, у центрі якої різоморфна, номадична постлюдина як артикульований суб'єкт (постсуб'єктивність, дивідуальність), як екран, на який проєктуються симулякри ідентичності. Таким чином, мультикультуралізм створює оптимальний простір для реалізації дивідуальних стратегій постлюдини.

Загалом, на нашу думку, можна виділити дві стадії руйнування ідентичності в сучасному плюралістичному просторі. На першій стадії індивід опиняється в полоні хаосмосу різномірних візуалізованих симулякрів, що спричиняють ситуацію когнітивного дисонансу і культурного шоку. Це, безперечно, впливає на сталій цілісний характер світогляду, однак зміни на цьому етапі мають загалом поверхневий характер, вони ще не настільки фатальні й руйнівні. На другій стадії відбувається нівеляція суб'єктності як такої; цей етап передбачає більш глибинні, фундаментальні, власне постантропологічні трансформації.

Література:

1. Бердяев Н. Философия свободы / Н. Бердяев. – М. : МКС Плюс, 1990. – 288 с.
2. Делез Ж. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – Екатеринбург : У-Фактория. – М. : Астрель, 2010. – 895 с.
3. Дианова В. Культурный плюрализм в условиях глобализации / В. Дианова // Россия и Грузия: диалог и родство культур: сборник материалов симпозиума. – Выпуск 1. – СПб. : Санкт-Петербургское филос. об-во, 2003. – С. 93–103.
4. Дугин А. Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли / А. Дугин. – М. : Евразийское движение, 2009. – 774 с.
5. Жижек С. Интерпассивность. Желание: влечение. Мультикультуралізм / С. Жижек. – СПб. : Алтейя, 2005. – 156 с.
6. Куропятник А. Мультикультуралізм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ / А. Куропятник // Журнал социологии и социальной антропологии. – Том III. – № 2. – 2000. – С. 53–66.
7. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше. – СПб. : Азбука, 2011. – 448 с.
8. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм [Электронный ресурс] / Ж.-П. Сартр. – Режим доступа : http://scepis.ru/library/id_545.html.
9. Фуко М. Слова и вещи [Электронный ресурс] / М. Фуко. – Режим доступа : http://royallib.ru/book/fuko_mishel/slova_i_veshchi.html.
10. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 349 с.
11. Хомяков М. Брайан Бэрри: либеральный универсализм против мультикультуралізма и национализма / М. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X. – № 1. – С. 74–100.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка **П. А. Кравченко**